

RECHT ALS OMGANG

Over de specificiteit van de rechtsnorm

Lieven Vandekerckhove

Gegeven dat de sociale organisatie van het handelen kan gezien worden als een complex van instituties, waarbinnen 'juridische' en 'niet-juridische' normen door elkaar opereren, kan de vraag gesteld worden waarin de sociologische relevantie ligt van het onderscheid tussen deze twee categorieën van normen. Traditioneel - en dat wil zeggen : door rechtsgeleerden en rechtsfilosofen - wordt de juridische van de niet-juridische norm onderscheiden op grond van de afdwingbaarheid: juridisch is dan deze norm waarvan de naleving met behulp van het geweld der politiek georganiseerde samenleving kan worden afgedwongen. Voor het sociologisch perspectief, dat namelijk de systematiek in het sociale handelen wil vatten, lijkt het ons vruchtbaarder om een dynamisch, niet-taxonomisch rechtsbegrip te hanteren, dat namelijk het recht niet definieert in termen van zijn intrinsieke kenmerken, doch in termen van zijn werkzaamheid. Het recht wordt dan niet gezien als een pakket van gecodificeerde levensvoorwaarden, maar als een welbepaald kenmerk van het gemeenschapsleven : het is de neiging die in mindere of in meerdere mate in de gemeenschap bestaat om juridisch te handelen, d.w.z. om iedere negatie of betwisting van de verdeling der wederzijdse rechten en plichten ter beslechting voor een gezaghebbende en onpartijdige instantie te brengen. Juridisch is dan elke norm in de mate dat hij aanleiding geeft tot juridisch handelen. Recht kan dus sociologisch worden gezien als een bepaalde manier van omgaan met elkaar.

1. RECHT, WAT IS DAT ?

Voor de socioloog, die namelijk onderzoekt hoe wij in gemeenschap elkaars handelen modelleren, moet het recht wel een cruciaal gegeven zijn. Weinig andere maatschappelijke-modelleringsstechnieken zijn immers zo universeel en tegelijk zo objectief waarneembaar aan het werk als deze die door het recht worden geleverd. Reeds de eerste grote tenor in de ontluikende sociologie, Emile Durkheim (1893: boek I, hoofdstuk I), classificeerde de samenlevingstypes juist op basis van het soort van rechtsregels dat karakteristiek was voor deze types, en waarin hij telkens het uitwendig symbool zag van het soort van sociale verbondenheid dat in die types prevaleerde. Het mag daarom verwonderlijk heten dat het vrij lang geduurd heeft vooraleer de studie van het recht een eigenstandige onderzoeksfocus werd in de sociologie en er op collectief niveau tot een zekere vakspecialisatie, de zg. rechtssociologie, uitgroeide (1). Allicht heeft dit te maken met wat Carbonnier (1977) de 'internormativiteit' genoemd heeft, het feit dat het recht in hoge mate gevoerd wordt door, want de bekrachtiging betekent van sociale verwachtingen die deel uitmaken van normatieve systemen buiten het recht. Voor zover de rechtsregels dus deel uitmaken van één of ander meer omvattend institutioneel complex, zijn zij mogelijk al volop het voorwerp van sociologische studie geworden, maar dan niet *in hun hoedanigheid van rechtsregel*. De gezinssocioloog, bij voorbeeld, bestudeert de rechten en de plichten die met de verwantschap verbonden zijn, en die *onder meer* in een aantal wetten, dus juridische normen, gearticuleerd liggen; doch vermits het hem niet te doen is om een inzicht in het functioneren van *het recht als zodanig*, is het voor de gezinssocioloog ook niet relevant om de rechtsregels die de familiale 'materie' reguleren, apart te bestuderen. Dat het recht als zodanig vrij lang buiten het blikveld van de sociologen bleef, is dus vermoedelijk goeddeels te wijten aan het feit dat vele rechtsregels omwille van hun *inhoud* al het voorwerp werden van andere sociologische specialismen. Carbonnier wijst in dit verband op de *ontvankelijkheid* van de rechtsnorm voor andere normen, en hij citeert de wat caricaturale uitspraak van Pinto: "Toute norme sociale (écrit le professeur Roger Pinto) est susceptible de devenir règle de droit: la technique des métiers, les recettes de cuisine, les règles de composition littéraire... De tels échanges ne se conçoivent pas entre les autres normes" (Carbonnier, 1977: 45, gecit. door Braeckmans, 1986: 2).

Maar juist deze inhoudelijke 'neutraliteit' van de rechtsnorm en zijn daaruit voortvloeiende penetratie in de maatschappelijke normering van tal van sociale relaties, doen de vraag rijzen naar de specificiteit van de rechtsnorm: wat is dan

het eigene van de juridische norm, en hoe verhoudt zich de juridische tot de niet-juridische sociale norm ?

Laten we onze verkenning beginnen met de opening van het breedste perspectief, de beschrijving van de samenleving als een complex van sociale instituties, waarbinnen juridische en niet-juridische sociale normen door elkaar opereren. Deze achtergrond biedt dan ruimte voor de uittekening van een dynamisch, niet-taxonomisch rechtsbegrip (2), dat namelijk het eigene van de juridische norm niet legt in enig intrinsiek kenmerk ervan, doch in een aspect van de werkzaamheid ervan.

2. DE SAMENLEVING : EEN MOZAIEK VAN SOCIALE INSTITUTIES

Op de sociale organisatie van ons handelen krijgt het intellect enigszins greep door deze organisatie te percipiëren als een constructie van naast en boven elkaar staande, elkaar versterkende en elkaar contrariërende, elkaar bevestigende en elkaar negerende sociale instellingen of instituties. Deze instituties zijn relatief duurzame normatieve patronen, die het leven in gemeenschap ordenen door met min of méér precisie en op min of méér bindende wijze voor te schrijven hoe specifieke tussenmenselijke relaties horen vorm te krijgen. Het geheel van deze instellingen, zoals die op een bepaald ogenblik functioneren, bepaalt dus hoe een samenleving op dat ogenblik van haar geschiedenis eruitziet. Zij vormen samen de structuur van die gemeenschap. Het complex van standaarden, waarvan die structuur het min of méér gehypostaseerde resultaat is, varieert intern van de meest concrete norm (de strafrechtsregel, bijvoorbeeld, die aan een welomschreven handeling : het rechtsfeit, een welomschreven consequentie verbindt : het rechtsgevolg), over diffuus gesanctioneerde morele verplichtingen (de verplichting, bijvoorbeeld, van de kinderen om het gezag van hun ouders te respecteren) tot de meest abstracte culturele waarde die geen enkele concrete gedragslijn dicteert maar die de inspiratie is van en het criterium biedt voor de concrete regeling van iedere relatie afzonderlijk (de erkenning, bijvoorbeeld, van de fundamentele gelijkheid van alle mensen). De maatschappij kan dus geconcipieerd worden als de totaliteit van typerelaties die de verhoudingen normeren tussen alle in de gemeenschap voorkomende sociale posities. Deze typerelaties tekenen de empirische voorwaarden van het gemeenschapsleven *hic et nunc* uit. Het individu treft ze op zijn weg, ze zijn hem vóórgegeven, ze vormen als zodanig

een empirisch gegeven dat zich op grond van zijn normatief opereren laat vaststellen, beschrijven en ordenen.

De sociale instellingen van een gemeenschap staan niet los van elkaar, ze overlappen elkaar, penetreren elkaar, beïnvloeden elkaar. Een instelling kan echter wél los *gedacht* worden van de structurele context waarin ze functioneert. Instituties zijn immers analytische categorieën, door de wetenschapsmens gecreëerd om orde te brengen in de wereld die hij verkennen wil. De opsplitsing van de ervaringswereld naar instituties is een fase van het kenproces, het is geen typische bezigheid van de praxis. In dit proces is het een belangrijke onderneming, omdat ze vele verdere stappen van de kennisverwerving conditioneert. Het inzicht in de samenhangen van het universum berust immers in eerste instantie op het conceptueel openbreken van dit universum. De wijze waarop de wereld aldus ervaren wordt, door de analyst, verschilt van de wijze waarop hij alledaags ervaren wordt. Hoe de wereld in mekaar steekt, bijvoorbeeld hoe de ene sociale instelling zich tot de andere verhoudt, is een bekommernis die de handelende mens als zodanig vreemd is. Nu is het begrip 'handelende mens' zelf weer een abstractie, er is geen mens die alleen maar handelend in de wereld staat; over het handelen keert zich het reflexief bewustzijn. Iedere mens stelt zich dus wel vragen over zijn leefwereld; maar voor zover dit in functie staat van de praxis, hoeft het niet noodzakelijk een *systematische* bevraging van die wereld te zijn: de ervaringskennis volstaat.

Geen enkele gemeenschap kan, bijvoorbeeld, aan het probleem voorbijgaan dat ze een veelheid van mensen groepeerd die niet allemaal op dezelfde vierkante meter grond kunnen worden samengetroeft. De massa moet op een ordenelijke wijze ruimtelijk gespreid worden, en wel zó dat niet alleen de behoeften en de aspiraties van elk lid van die massa, doch ook deze van de collectiviteit bevredigd worden. Geen enkele gemeenschap kan het daarom stellen zonder een aantal regels of conventies of gewoonten, die bepalen op welke wijze de ruimte verdeeld en voor huisvesting gebruikt zal worden. Het geheel van deze regels en van de waarden in het licht waarvan ze geconcretiseerd worden, zou kunnen genoemd worden: het instituut van het wonen. Deze instelling, zoals iedere andere, kan *als zodanig gedacht* worden, los van de institutionele context waarin ze ligt ingebed. En juist omdat dit kan, kan het bewustzijn zich exclusief richten op deze instelling, en ze in vraag stellen om aldus tot inzichten te komen in een belangrijk aspect van het menselijk leven: waarom wonen we zoals we wonen? Maar juist om diezelfde reden kan naderhand ook ingezien worden op welke punten en op welke wijze deze instelling samenhangt met andere

instellingen. Zo heeft de ruimtelijke ordening zich eeuwen lang grotendeels ontwikkeld in samenhang met de verwantschapsinstellingen. Dat een verandering in de ene instelling, met name de relatief recente verschijning van het conjugale gezin als voornaamste familiale entiteit, gepaard is gegaan met een verandering in de andere, met name de emergentie van de neolocale residentieregel, lijkt een gemeenplaats. Het is nochtans dit *soort* van samenhangen die moet blootgelegd worden, wil men tot een adequaat inzicht komen in de 'fabric of society', de complexe wijze waarop het leven in gemeenschap geconstrueerd is en, vooral, de wijze waarop processen van sociale verandering zich daarin voortzetten. Ook andere instellingen beïnvloeden het woongedrag. De sociale ordening van het economisch leven, bijvoorbeeld, is hoe langer hoe meer een sleutelfactor gaan worden in de ruimtelijke ordening. Of nog, hoe langer hoe minder wordt het gewicht van religieuze determinanten voelbaar : dat éne belangrijke huis, ooit de dominerende woning in elke lokale westerse gemeenschap, met name het huis van God, verdwijnt uit het centrum. Het wonen in de gemeenschap die rond de kerktoren tot stand kwam, ondergaat een kwalitatieve verandering naarmate dit gemeenschappelijk referentiepunt vervaagt.

De diverse sociale instellingen van een gemeenschap werken niet alleen van buiten op elkaar in, ze overlappen elkaar vaak. Sociale normen zijn gemeenschappelijk aan twee of meerdere sociale instellingen, naargelang het standpunt van waaruit die normen bekeken worden. De verandering binnen de ene instelling kan aldus ook *ipso facto* de verandering betekenen binnen de andere instelling. Het wooninstituut weze nogmaals het vertrekpunt. De westerse industriële samenleving heeft bijvoorbeeld een aantal types van huizen zien tot stand komen die eigen zijn aan deze samenleving. Een voorbeeld daarvan is het bejaardentehuis. De vertrouwdheid met het 'oude-mannenhuis' laat wellicht maar moeilijk toe om met een zekere afstandelijkheid het hoogst merkwaardige vast te stellen van dit fenomeen : bejaarden worden - zij het verre van algemeen (3) - uit hun familiale omgeving gelicht en bij mekaar gebracht om de laatste fase van hun leven door te brengen in wat dan toch een collectief isolement kan worden genoemd. In Kopenhagen werd al vanaf 1919 op een terrein van 10,8 ha een woonoord ingericht voor niet minder dan 1600 bejaarden (Dooghe, 1963 : 138). De idee van dergelijke massale concentraties van bejaarden lijkt nu wel zeker omgebogen; en overigens nopen de kosten, die met de snelle vergrijzing van de bevolking gepaard gaan (4), het beleid er integendeel toe om de opname van ouderen in de 'intramurale sector' te beperken. In het Vlaamse bejaarden-decreet van 5 maart 1985 werd de idee van alternatieve woonvormen (bescherm

wonen) opgenomen, met de bedoeling maatregelen te voorzien die de bejaarden moeten toelaten zo lang mogelijk zo zelfstandig mogelijk te blijven wonen, d.w.z. opname in een rusthuis uit te stellen of zelfs te voorkomen (zie Dooghe en Vanden Boer, 1986 : 57; ook : Vanden Boer, 1986 : 98-99; voor Nederland, zie Van Solinge en Esveldt, 1992 : 79). Toch wordt de toekomstige vraag naar bijkomende plaatsen in 'rusthuizen' en 'rust- en verzorgingshuizen' met veel zorg tegemoet gezien : de vraag naar zorgvoorzieningen zal allicht ver het aanbod overtreffen, en er wordt daarom gepleit zowel voor een herschikking van het beddenbestand (5) als voor een strenger toelatingsbeleid (zie Vanden Boer, 1992 : 121). Al bij al zou in Vlaanderen, bij een gematigde opnamevraag, een streng toelatingsbeleid (opname van alléén invalide 75-plussers) en een gelijk blijvende opnameduur, de bestaande capaciteit van de intramurale woongelegheden rond de eeuwwisseling met 9 %, en tegen het jaar 2020 zelfs met één derde moeten toenemen (zie Vanden Boer, 1992 : 121).

Het rusthuis belichaamt dus een facet van het hedendaagse *woongedrag*. Maar het belichaamt tegelijk een facet van het hedendaags *familiaal* gedrag. De afbrokkeling van het grootgezin impliceert dat de verantwoordelijkheid voor de ouderen in familieverband anders wordt gedefinieerd dan voorheen het geval was. De collectieve huisvesting van bejaarden nam in het verleden toe met de verstedelijking van het woonmilieu omdat in rurale gebieden het drie-generatiegezin langer standhield (6). Het wooninstituut en het gezinsinstituut overlappen hier dus mekaar : de verwachting - weliswaar niet overal even sterk geïnstitutionaliseerd - dat de bejaarden afzonderlijk wonen, is gemeenschappelijk aan beide instellingen. De reeds vermelde neolocale residentieregel is dit ook; dit is de sociale norm die bepaalt dat nieuw gehuwden niet bij de ouders van één van de echtgenoten moeten gaan inwonen, doch vrij zijn om hun eigen woonplaats te kiezen (Giddens, 1989(1990) : 394). Deze verwachting maakt trouwens ook nog deel uit van de *economische* organisatie van de industriële maatschappij (Goode, 1970 : 369) : zo de werkgever al niet expliciet gaat eisen dat de werknemer zich binnen een beperkte straal van de werkplaats gaat huisvesten, onverschillig waar hij vandaan komt, doet deze laatste dit meestal spontaan ter wille van zijn eigen comfort.

Het fenomeen van het bejaardentehuis illustreert dus de *vervlechting* der diverse sociale instellingen : het bejaardentehuis belichaamt een aantal sociale verwachtingen waardoor verschillende sociale relaties genormeerd worden in verschillende institutionele sferen. *Eenzelfde multidimensionaliteit en -functionaliteit* kunnen gezien worden in de verschijning en de transformatie van ook

weer een huis dat zo'n bijzonder eigenaardige plaats inneemt in de westerse samenleving, namelijk het 'gekkenhuis'. Het krankzinnigengesticht heeft lange tijd niet veel méér betekend dan de ruimtelijke isolering van individuen die van het gewone doen en laten méér afweken dan maatschappelijk getolereerd werd. In die zin vertoonde het krankzinnigengesticht bijzonder veel gelijkenis met een gevangenis : het was er net zoals deze laatste op gericht om de bewegingsvrijheid van de ab-norm-ale, dit is degene die de heersende *normen* al te manifest met de voeten treedt, te beperken door hem binnen een begrensde ruimte 'gevangen' te houden. Dat de 'abnormalen' gescheiden wonen van de 'normalen' is dus op de eerste plaats een facet van het woongedrag, gereguleerd door het algemeen institutioneel complex dat bepaalt hoe de beschikbare ruimte zal worden verdeeld en naderhand voor huisvesting zal worden aangewend. Maar deze norm heeft inmiddels méér functies verkregen dan alleen maar de bepaling van een facet van de westerse woonwijze. Hij functioneert in méér sociale relaties dan deze die genormeerd zijn door het wooninstituut. De geestesgestoorden worden niet - alléén meer - op een bepaalde plaats samengebracht en samengehouden opdat ze van andere plaatsen zouden verwijderd blijven, doch ook opdat ze medisch zouden kunnen behandeld worden. Het oude 'gekkenhuis' is - vanuit collectief standpunt - geen gevangenis meer, doch een hospitaal, of in moderne termen : een psychiatrische instelling. In de niet-geïndustrialiseerde Afrikaanse landen is het 'gekkenhuis' een onbekend verschijnsel. Voor zover de westerse sociale instellingen, inclus de medische, de autochtone sociale structuren verdringen, verschijnen in zwart Afrika 'rehabilitatie-centra'. De sociale norm dat geesteszieken in een rehabilitatiecentrum worden ondergebracht, heeft méér gewicht gekregen als element van de medische instituties dan als element van het wooninstituut. De naam zelf van rehabilitatiecentrum suggereert dat het 'gekkenhuis' een doorgangshuis is geworden, dat door de bewoner méér op eigen initiatief of in overleg met de medebewoners, de psychiaters, betrokken en verlaten wordt, dan op bevel. Dat niettemin, in ons land, bij rechterlijke beslissing een bevel tot collocatie kan gegeven worden wanneer daarom door een belanghebbende wordt verzocht, impliceert dat het 'gekkenhuis' hoe dan ook nog steeds een *huis* is : het is, naast wat anders dan ook, een plaats waar geesteszieken *huizen*. M.a.w., de wetgeving die de collocatie regelt, heeft een manifeste huisvestingsfunctie : ze is een deel van het wooninstituut; en als zodanig blijft het sociologisch zinvol om over 'collocatie' te spreken, ook al komt deze term zélf in de vigerende wetgeving niet meer voor. Inderdaad, in de wet van 26 juni 1990 betreffende de bescherming van de persoon van de geesteszieke wordt het collocatiebegrip verwoord als 'opneming ter observatie', en wordt heel de rechtspleging in deze materie toegespitst op de *medische behandeling* van de opgenomene (7). M.a.w. de wet die de collocatie regelt, heeft al evenzeer een

medische functie : ze maakt deel uit van de medische instellingen, de geïnstitutionaliseerde verhoudingen tussen zieken, gezonden en therapeuten.

Iets wat alleen maar op het eerste gezicht triviaal lijkt, komt hier aan de orde : het woongedrag wordt voor een deel ook door *wetten* geregeld. De wettelijke regeling van de collocatie van geesteszieken is daarvan slechts een voorbeeld : ze beperkt letterlijk de bewegingsvrijheid van het individu, diens autonoom gebruik van de ruimte. En zoals in de meeste levenssferen, dringt ook in het woongedrag de juridische en administratieve mallemeden steeds verder door. De toenemende wetgevende bemoeiingen ter zake hebben op vandaag geleid tot een vrij complexe materie van het Belgisch recht. Een steeds groeiend deel van de normen die in de Belgische samenleving functioneren en die er het woongedrag organiseren, nemen een juridisch karakter aan. De voornaamste praktische implicatie daarvan is dat het individu desnoods met geweld kan gedwongen worden, zich aan deze normen te conformeren. Wanneer de vrederechter de opnemings van een geesteszieke beveelt, dan is het niet denkbeeldig dat dit bevel dwangmatig zal moeten worden uitgevoerd, d.w.z. door een beroep te doen op de politie om met fysiek geweld de betrokkene te dwingen zich te laten opnemen. Ook in andere institutionele contexten is het recht op deze wijze werkzaam. De familiale relaties worden sinds mensenheugenis door rechtsnormen beheerst. Doch niet *alle* facetten van het familiale leven worden door het recht beheerst. Wat voor het wooninstituut gold, blijkt ook hier te gelden : *een deel van het institutioneel complex is juridisch, een ander deel is dit niet*. De totstandbrenging en de ontbinding van een huwelijksrelatie is minutieus geregeld door de wet, doch een belangrijke aan het huwelijk voorafgaande relatie, de verloving, blijkt zich aan iedere nauwkeurige verwettelijking te onttrekken. Economische instellingen zoals eigendom en handel zijn vrij gedetailleerd wettelijk geregeld, doch de uitwisseling van geschenken is dit niet, hoewel ook hier een massa sociale normen opereren. En telkens geldt opnieuw dat *alléén* de wettelijke regelingen *in ultima ratione* met overheidsgeweld afdwingbaar zijn, terwijl conformiteit aan de overige normen nooit op zulke wijze bedongen kan worden. Ligt daarin dan het eigene van de juridische norm ?

3. WORDT HET RECHT DAN GEVORMD DOOR DEZE PARTIKELS UIT DIE MOZAIEK, DIE MET OVERHEIDSGEWELD AFDWINGBAAR ZIJN ?

De opvatting volgens dewelke het essentiële van de rechtsnorm dient gezocht te worden in zijn afdwingbaarheid, d.w.z. in "de zedelijke bevoegdheid om desnoods met fysisch geweld de handhaving van de rechtsnormen te verzekeren" (Onclin, s.d. : 15), is al enkele eeuwen oud. Ze werd het eerst geformuleerd door Thomasius (1655-1728), na hem door vele andere auteurs en ze blijkt ook nu nog grotendeels de instemming van diverse moderne auteurs te genieten. John Austin definieerde op gezaghebbende wijze in de 19e eeuw de rechtsregel als "a command which obliges a person or persons to a course of conduct" (Austin, 1863, gecit. door Wells, 1970 : 96); dit gebod komt volgens hem voort van een welbepaalde overste, samen met de dreiging van sanctie voor het geval aan de regel niet gehoorzaamd wordt. Het zijn precies deze sancties die volgens Austin het recht onderscheiden van de moraal. Austins opvatting kadert volledig in het voluntaristisch positivisme van de vorige eeuw : "Le positivisme s'est allié d'instinct au XIXe siècle avec la tradition volontariste pour laquelle le phénomène juridique se ramène aux actes de volonté des gouvernants : le droit positif, à l'étude duquel le positivisme entend se cantonner, est celui qui est posé - par un acte de volonté ayant pris place dans le temps et dans l'espace, qu'il s'agisse de la volonté unilatérale du prince ou de l'accord des volontés de ceux qui font les lois" (Batiffol, 1966 : 11). Het positivistisch denken impliceert dat het recht herkend wordt aan externe en dus observeerbare kenmerken. Alleen dan zal men zich kunnen concentreren op de studie van wat het recht in feite is, los van elke speculatie over wat het moet zijn, zou moeten zijn, had kunnen zijn, enz. Dus ook het zedelijk criterium voor het effectief gebruik van geweld valt buiten het rechtsbegrip. Duidelijk speelt de sanctie een eersterangsrol, ze bevestigt de eveneens observeerbare wilsdaad waardoor de rechtsregel is tot stand gekomen : "Le phénomène juridique n'est pas observable seulement dans l'acte de volonté de celui ou ceux qui posent la règle, il l'est aussi et surtout dans ce qui se passe quand la règle est transgressée. L'ordre rompu est alors rétabli par l'intervention de l'autorité, agissant au besoin par la force" (Batiffol, 1966 : 18).

Eenzelfde beklemtoning van de afdwingbaarheid als het distinctieve van de rechtsnorm ligt in de definities van Hoebel enerzijds, Simpson en Field anderzijds. Hoebel (1954, gecit. door Wells, 1970 : 106) stelt dat een sociale norm juridisch is, wanneer op de negatie of de overtreding wordt gereageerd met de

toepassing van fysiek geweld of de dreiging van deze toepassing door een individu of een groep die daarvoor sociaal gemachtigd is. Simpson en Field (1946, gecit. door Wells, 1970 : 106) beschouwen het recht als dat aspect van de cultuur dat het geweld van de georganiseerde samenleving aanwendt om individueel en groepsgegedrag te reguleren en om afwijkingen van voorgeschreven sociale normen te verhinderen, recht te zetten en te straffen.

Een definitie van de rechtsnorm in termen van zijn afdwingbaarheid is nochtans niet probleemloos. Hoe moeten de volkenrechtelijke normen beschouwd worden? Het internationaal publiekrecht reguleert het gedrag van soevereine staten in hun wederzijdse relaties, doch boven deze staten is er geen enkele ultieme overste of wat dan ook dat soverein is tot die staten, of gemachtigd is om conformiteit aan de regels van het internationaal recht in rechte af te dwingen. De normen van het volkenrecht zijn zonder zulke sanctie. Zijn deze normen dan geen rechtsnormen?

Iedere definitie is conventioneel en in die mate dus ook arbitrair. Ze wordt gehanteerd als een instrument om de dingen te ordenen en in de wereld inzicht te verwerven. Het criterium voor de handhaving of voor de wijziging van een definitie ligt daarom in haar vruchtbaarheid. Een definitie is niet *juist* of *verkeerd*, ze is *méér* of *minder vruchtbaar*, ze biedt *méér* of *minder perspectieven*. Wanneer nu het recht gedefinieerd wordt in termen van afdwingbaarheid, dan hoeft deze definitie niet noodzakelijk verworpen te worden omdat er een recht bestaat dat niet afdwingbaar is. Een dergelijke objectie naar voor brengen, veronderstelt immers dat men reeds een definitie van het recht hanteert - aan de hand waarvan men namelijk het bestaan van een niet afdwingbaar recht vaststelt - om de voorgestelde definitie te beoordelen. De beweging dient juist omgekeerd te zijn : vanuit de definitie van het recht moet worden onderzocht of alle fenomenen die *juridisch genoemd* worden, dit inderdaad ook *zijn*. Het internationaal recht niet als recht beschouwen omdat het de wetenschappelijk vruchtbaar gedefinieerde kenmerken van het recht niet blijkt te vertonen, is dus een arbitrair doch volkomen legitiem standpunt. De voorschriften van het volkenrecht wél *juridisch* noemen vanuit een totaal empiristische invalshoek - *juridisch* is al datgene waarmee juristen zich bezighouden - is even arbitrair, even legitiem, maar niet even vruchtbaar. Een dergelijk empiristisch uitgangspunt is wetenschappelijk weinig verdienstelijk, het leidt tot geen enkel inzicht; onze kennis van de sociale wereld wordt er niet door bevrucht. Wil nu de afdwingbaarheid als het theoretisch onderscheidende van het recht gehandhaafd worden, dan is er ten aanzien van het probleem van het internationaal recht inderdaad maar één

oplossing : dit niet als recht beschouwen. Dit werd trouwens door meerdere auteurs die aan het criterium van de sanctie vasthielden, gedaan. Dabin (1929 : 70, gecit. door Onclin, s.d. : 15) stelde dat de volkenrechtelijke normen het juridisch stadium niet bereikt hebben of, zoals Petraschek (1932 : 127-128, gecit. door Onclin, s.d. : 15-16) en Del Vecchio (1950 : 235-236, gecit. door Onclin, s.d. : 15-16) ook deden, dat het internationaal recht een *ius imperfectum* was, een recht in ontwikkeling.

De definitie van de rechtsregel in termen van zijn afdwingbaarheid is voor *sociologen* bijzonder aantrekkelijk, te méér ook omdat, zoals de positivisten dat wilden, de operationalisering ervan als het ware in de theoretische definitie is ingebouwd. Het probleem van het volkenrecht wordt terzijde geschoven als een vals probleem en het uitgangspunt blijft vooralsnog ongewijzigd : essentieel aan de rechtsnorm is zijn afdwingbaarheid. De opvatting dat de dwang niet onvoorwaardelijk mag zijn, is wellicht méér geïnspireerd door een maatschappelijke dan door een wetenschappelijke bekommernis. Wells stelt : "... a mere command (for example an order from a gangster to a member of the public) would not normally be regarded as law (though it might well be obeyed, if the gangster were armed). At the least something additional to mere force, or threat of force, is necessary to the definition" (Wells, 1970 : 97). Met welk *analytisch* doel moet de definitie gewijzigd worden ? Op die vraag geeft Wells geen antwoord. Hij stelt alleen dat het gebod van de gangster om onder bedreiging van een revolver te doen wat hij beveelt 'normaal niet als recht zal beschouwd worden'. Door wie ? Door de bedreigde persoon ? Door de dreigende gangster ? Of door de analyst ? Als de analyst dit niet als recht beschouwt, moet hij zeggen waarom niet. Tegenover de definitie van Austin stelt Wells twee andere definities, respectievelijk van Hoebel en van Simpson en Field (cfr. supra). Ofschoon geen van beide definities hem globaal bevredigen, schenken ze hem wel beide voldoening op het punt dat hier ter discussie staat : ze stellen met nadruk dat het geweld van het recht steunt op sociale goedkeuring. Eens te meer, men kan dit criterium in zijn definitie inbouwen, maar de vraag die opnieuw kan gesteld worden, is of dit wel het meest vruchtbare vertrekpunt is. Het recht definiëren voor wetenschappelijke doeleinden is tegelijk een domein van studie afbakenen. Het ziet ernaar uit dat belangrijke fenomenen uit de rechtssfeer buiten beschouwing gelaten worden als dit domein beperkt wordt tot de rechtsorde voor zover zij de instemming van de gemeenschap geniet. Wat dan met het recht in de totalitaire regimes ? De populaire tegenstelling tussen 'rechtsstaat' en 'politiestaat' gaat inderdaad ook terug op de idee dat onder een totalitair bewind niet het recht het geweld in toom houdt, doch het recht geweld wordt

aangedaan, bij zoverre dat er zelfs van recht geen sprake meer 'kan zijn'. Of er inderdaad geen recht meer 'is', hangt af van wat men onder recht verstaat. De wording en de ontwikkeling van een dictatoriaal regime niet als een rechtsfenomeen beschouwen alleen omdat het tegen het rechtsbewustzijn van de burgers ingaat, is een optie die men kan nemen. Doch wanneer de analyst de rechtsorde uit zijn vizier laat verdwijnen op het ogenblik dat ze meer totalitaire trekken gaat aannemen, dan laat hij ook de mogelijkheid varen om de maatschappij te bestuderen precies op een ogenblik dat zich daarin processen voltrekken waarvan de cognitieve beheersing wetenschappelijk en vermoedelijk ook maatschappelijk erg veel betekenis kan hebben. Het is daarom wellicht beter om het criterium der sociale goedkeuring niet in de definitie op te nemen. Het recht kan dan beschouwd worden als de som der sociale normen waarvan de naleving met behulp van het geweld der politiek georganiseerde samenleving kan worden afgedwongen.

Een sociale instelling bestaat uit maatschappelijk gesanctioneerde regelingen van een specifieke categorie van sociale relaties. Geen enkele tussenmenselijke relatie onttrekt zich aan de controle van de gemeenschap, ook al kan niet op ieder institutioneel complex een etiket geplakt worden dat het onderscheidt van andere instellingen. Wordt het recht nu beschouwd als de totaliteit van de in de samenleving opererende sociale normen die geruggesteund worden door het geweld van de politiek georganiseerde samenleving, dan kan het herleid worden tot een mozaïek van brokjes sociale instituties, waarvan het telkens deze delen omvat die op basis van hun sanctie gegroepeerd kunnen worden voor louter praktische doeleinden. Eerbied voor de ouders is in het westers gezin een sociale norm waarvan de institutionele sanctie louter moreel is; de alimentatieplicht is echter een sociale norm die naast en boven de morele sanctie ook de wettelijke sanctie geniet en zich op basis daarvan onderscheidt van eerstgenoemde norm. Alleen de wettelijk gesanctioneerde norm is dan een juridische norm. Met betrekking tot het wooninstituut kan hetzelfde onderscheid gemaakt worden. Wie al te extravagant gaat bouwen, stelt zich hoogstens bloot aan enige ridiculisering door de buurt, doch wie zonder voorafgaande vergunning van de bevoegde overheid - zonder bouwvergunning - bouwt, loopt het risico om zelfs tot sloping van het kwestieuze gebouw te worden gedwongen. De theoretische relevantie van het onderscheid tussen juridische en niet-juridische normen, tussen recht en niet-recht, zou dan vrij beperkt zijn en zou liggen in de classificatie van normen op basis van hun al dan niet afdwingbaar zijn.

4. HET RECHT DYNAMISCH GEDEFINIEERD : ALS KENMERK VAN HET GROEPSLEVEN

Er rijzen nochtans een aantal problemen bij elke poging om het juridische te omschrijven. Niet het geringste probleem betreft het perspectief dat bij deze omschrijving wordt ingenomen : wáár zoekt men het juridische te omlijnen ? De simpele gedachte dat de sociologie een *gedragswetenschap* is, kan een vrij ongevoon perspectief openen voor de benadering van het recht. Het sociologisch perspectief richt sowieso de aandacht niet op een gereïficeerd object, dat uit het universum wordt losgesneden en dat kan worden genoemd 'het recht', sociaal feit in de oorspronkelijke, Durkheimiaanse betekenis. Een dergelijk object bestaat niet. Van Loon en Vercruyssen (1962 : 1-10) hebben er indertijd op gewezen dat de ontwikkeling van de rechtssociologie lange tijd is gehinderd geweest precies door de neiging die er bij een aantal sociologen bestond om in deze val te trappen. Zij noemden dit een soort 'fallecy of misplaced concreteness' : de neiging om het juridische te verzelfstandigen. Een juridisch verschijnsel bestaat immers niet als zodanig. Het enig waarneembaar fenomeen dat aan iedere gedragswetenschappelijke ordening is voorgegeven, is de veelheid van mensen die leven met elkaar. Het is dit leven in gemeenschap dat op een bepaald ogenblik of op bepaalde punten een juridisch karakter kan aannemen, of beter : binnen de wetenschappelijke reconstructie van dit gemeenschapsleven kan een bepaald facet ervan juridisch worden genoemd. Voor zover er dus in de samenleving zoiets als 'recht' valt te reconstrueren, is het een abstractie van het sociaal systeem, het is een gedragskenmerk, meer bepaald een facet van het sociaal gedrag, een kenmerk van het groepsleven. *Recht verschijnt aldus als een bepaalde wijze van omgaan met elkaar.* Iedere omgang is normatief gesanctioneerd, dus zal ook de juridische wijze van omgaan met elkaar door normen beheerst worden, doch het recht valt niet samen met deze normen; het is essentieel een *dynamisch* facet van het groepsleven, *recht is een levenswijze.* En het is de antropologische studie van de zogenaamde primitieve volkeren die het interessantste spoor heeft uitgezet om de plaats van het recht in de samenleving op die wijze te concipiëren. Verschillende auteurs wijzen erop dat het recht een beschavingsverschijnsel is, dat het recht een vrij geavanceerde beschaving vóóronderstelt. Maar de antropologen wijzen erop dat de kiem van het juridische, in de moderne rechtssystemen van de geïndustrialiseerde maatschappij inderdaad het verst ontwikkeld en het meest geformaliseerd, een universeel verschijnsel is : *het is de neiging van twee interacterende partijen om in geval van conflict of betwisting de hulp van een derde partij in te roepen om het conflict te beslechten of de betwisting te be-rechten.* Dát is juridisch handelen, juridisch

omgaan met elkaar. Het recht is geen pakket van gecodificeerde levensvoorwaarden, het is een levenswijze. De mate waarin er in een samenleving dus recht 'heerst', wordt bepaald door de mate waarin deze levenswijze het gemeenschapsleven kenmerkt. Wanneer gesteld wordt dat het recht een beschavingsverschijnsel is, dan kan dit inderdaad zo geïnterpreteerd worden, in de termen van Roscoe Pound (1968 : hoofdstuk 1), dat een toenemend juridiseren van het gemeenschapsleven de uitdrukking is van een toenemende controle over de eigen interne menselijke natuur : het is het vrijwillig afstand doen van het recht van de sterkste, het is zijn recht uit eigen handen geven. Tegenover het barbaarse samenleven staat aldus niet primair het geciviliseerd samenleven, maar staat het juridisch samenleven.

Een en ander heeft belangrijke consequenties voor de typering van de juridische norm. Recht is in dit perspectief niet af te tekenen in zwart-witlijnen, ieder samenleven is *relatief* juridisch. *Een sociale norm is juridisch als en in de mate dat hij aanleiding geeft tot juridisch handelen.* Het prototype van de juridische norm is de wet. Het is in laatste instantie de rechter die beslist wie van de conflicterende partijen in een door de wet geregelde sociale relatie het gelijk aan zijn kant heeft. Het juridisch karakter van de wet is maximaal omdat de verwettelijking zelf van de norm, d.w.z. de bepaling en de afkondiging van de norm als materiële rechtsregel, impliceert dat de juridische beslechting de ultieme beslechting is van een eventuele betwisting of een eventueel conflict ter zake, maar ook en vooral, omdat deze beslechting onderworpen is aan sociale normen die op hun beurt in zeer hoge mate juridisch zijn, met name de regels van het procesrecht. De onderwerping van de rechtspraak aan procedurele regels minimaliseert het arbitrair optreden van de rechterlijke macht en maximaliseert de voorspelbaarheid van dit optreden. Dit vormt de grondvesten van het vertrouwen in de 'rechtsstaat'. De 'politiestaat' is geen rechtsloze staat, het is een staat waarin de rechtsprocedures *ad hoc* worden aangepast aan de behoeften van het totalitair regime en wel op gezag van dit regime, een staat dus waarin het meest fundamentele principe van de rechtsstaat genegeerd wordt : de scheiding der machten.

Dat anderzijds het juridisch karakter van de procedurele regels ook weer relatief is, moge blijken uit de aanwijzingen van Schuyt (1972 : 123-124) die aantoonde hoe in het hele bestel van de advocatuur bepaalde tendensen werkzaam zijn om wat hij noemt de 'antagonistische' functie van de advocaat te verzwakken. Een belangrijke functie van de advocaat bestaat immers in een antagonistische opstelling tegenover de rechterlijke macht. De advocaat moet erover waken dat

de procedurele regels correct worden toegepast. Dit is vooral het geval in strafzaken omdat de tegenspeler hier niet - zoals in burgerlijke zaken - de advocaat van de tegenpartij is, maar de vertegenwoordiger van de staat, het openbaar ministerie. Omdat de kans op willekeurig optreden hier niet denkbeeldig is, is het aan de advocaat om de eerbiediging van de procesrechtelijke regels in het oog te houden. Wanneer nu een aantal factoren met zich brengen dat de advocaat eerder geneigd is om een beetje door de vingers te kijken - bijvoorbeeld omdat hij van oordeel is dat hij voor zijn cliënt uiteindelijk méér bereikt met een wat meegaande houding dan met een antagonistische opstelling - dan verzwakt dit *de facto* het juridisch karakter van de procedurele regels. Het is niettemin de combinatie van deze twee soorten regels, de materiële regels die bepaalde rechten en plichten toekennen aan bepaalde categorieën van personen in bepaalde situaties enerzijds en de procedurele regels die de methoden vastleggen voor de interpretatie, de toepassing en de wijziging van de materiële regels anderzijds, - in Hart's terminologie (1961 : hoofdstuk 5) : de combinatie van primaire en secundaire regels - die het juridisch karakter van de wet maximaliseert.

Maar de wet is op verre na niet de enige rechtsnorm. In feite is iedere sociale norm potentieel een juridische norm en zijn zeer vele sociale normen feitelijk juridische normen tot op zekere hoogte. Tal van sociale relaties die met de wet geen uitstaans hebben, worden op juridische wijze geconcipieerd en beleefd, in het bewustzijn namelijk dat iedere negatie of betwisting van de verdeling der wederzijdse rechten en plichten in de relatie ter beslechting voor een gezaghebbende en onpartijdige instantie kan worden gebracht. Twee schoolkinderen die het niet eens kunnen worden over wie welke plaats zal innemen op de schoolbank en zich tot de onderwijzer richten om de knoop te laten doorhakken, handelen in wezen op een juridische wijze. De scheidsrechter die de interactie tussen twee voetbalploegen volgt om de conformiteit aan de spelregels te controleren, is in de meest fundamentele zin van het woord een *rechter*, hij vervult een juridische functie. De spelregels van het voetbal zijn juridische normen, want iedere betwisting wordt op juridische wijze beslecht. Er zijn drie rechters in het spel betrokken, twee lijnrechters en één scheidsrechter. De hiërarchie die tussen beide categorieën van rechters bestaat, weerspiegelt zelfs een gevorderde mate van jurisdisering : iedere rechter heeft zijn eigen domein van jurisdictie en zijn eigen bevoegdheid, maar een beslissing van de lijnrechter - de lagere rechter - kan door een beslissing van de scheidsrechter - de hogere rechter - teniet gedaan worden. Of nog : aan de Katholieke Universiteit te Leuven wordt van de studenten verwacht dat "ze zich in hun gedragingen en sociale betrekkingen,

zowel binnen als buiten de universitaire gemeenschap, door eerbied voor de menselijke persoon laten leiden; dat ze geen handelingen verrichten die onverenigbaar zijn met de hoge zending van de Universiteit in het algemeen en met de beginselen die aan deze Universiteit ten grondslag liggen in het bijzonder" (Katholieke Universiteit Leuven, 1992 : 53). Deze sociale norm heeft een vrij hoog juridisch gehalte : geen enkele academische sanctie kan worden uitgesproken zonder dat de betrokken student de kans gehad heeft om een door het tuchtreglement ingestelde tuchtcommissie te laten samenroepen. Twee omstandigheden beperken anderzijds dit juridisch karakter : deze commissie is niet volledig onpartijdig - één van de betrokken partijen, de academische overheid, is erin vertegenwoordigd en nog wel in hoofde van de commissievoorzitter - en de commissie kan alleen adviserend optreden ten opzichte van de academische overheid. De juridisering van geciteerde sociale norm wordt echter niet alleen bepaald door de verwijzing van een geschil ter zake naar een tuchtcommissie, doch ook door een aantal procedurele voorzieningen voor de behandeling van ieder geschil ter zake. Zo vindt het 'due process' - beginsel, zo wezenlijk voor de 'rechtsstaat', zijn uitdrukking in artikel 6 van het tuchtreglement, volgens hetwelk geen sanctie kan worden uitgesproken zonder dat de betrokken student is gehoord en de gelegenheid heeft gekregen om zich te verdedigen. Hij mag zich daarenboven door een persoon naar keuze laten bijstaan (Katholieke Universiteit Leuven, 1992 : 53). Verder wordt door het tuchtreglement een *rechterlijke hiërarchie* ingesteld : naarmate de sanctie ernstiger wordt, vereist het reglement dat een grotere bevoegdheid is toegeschreven aan de instantie die de sanctie uitspreekt, en tegen de uitspraak van een 'lagere rechter' kan ook hier beroep worden aangetekend bij een 'hogere rechter', met uitzondering dan van de twee zwaarste sancties (de weigering, bij wijze van tuchtmaatregel, van de toestemming om zich te laten inschrijven en het 'consilium abeundi' waartegen geen beroep mogelijk is) (Katholieke Universiteit Leuven, 1992 : 53).

De afdwingbaarheid van de rechtsnorm krijgt in deze optiek een andere betekenis. Wanneer twee partijen zich tot een derde partij wenden om een vastgelopen sociale relatie weer op gang te brengen, of om een beslissing mogelijk te maken aangaande het verbreken van een relatie, of om op eender welke wijze uit het slop te geraken waarin het sociaal verkeer hen heeft doen terecht komen, dan is zulks maar een zinvolle strategie indien aan de derde partij de autoriteit wordt toegekend om effectief beslechtend op te treden. Dit sluit in dat de beslissing van deze derde partij ook aanvaard wordt, voor zover deze beslissing op geldige wijze, d.w.z. met inachtneming van eventuele procedurele regels, bereikt werd. Eigen aan het juridisch handelen is : dat aan een derde partij de morele

bevoegdheid wordt toegekend om in een scheefgelopen sociale relatie tussen te komen. Dit *kan* betekenen dat voor de handhaving van het juridisch mechanisme aan deze partij ook de bevoegdheid wordt toegekend of moet worden toegekend om zo nodig met geweld haar beslissing af te dwingen. Doch niet dit maakt de rechtsnorm tot rechtsnorm. *De afdwingbaarheid is een afgeleid kenmerk van de rechtsnorm, ze is geen wezenlijk element ervan.* Ze verschijnt overigens niet overal waar juridische interactie tot stand komt. De geestelijke die zich inspant om een spaak lopende familieverhouding te cureren, de voorzitter die erin slaagt een wrijving tussen twee bestuursleden binnen de perken te houden, de advocaat die een geschil tussen twee firma's buiten de rechtbank om probeert op te lossen, zij allen zijn in een juridische interactie betrokken en vervullen daarin een wezenlijk juridische rol, terwijl ze voor het welslagen van hun onderneming alleen beschikken over het moreel gezag dat hen door de betrokken partijen wordt toegekend en op grond waarvan deze laatsten bereid gevonden worden (kunnen worden) om hun onderlinge relatie te herdefiniëren. Om die reden kan dus ook het internationaal publiekrecht tot het recht worden gerekend.

5. JURIDISCHE INTERACTIE : OPGELEGD, MAAR OOK SPONTAAN

Het recht verschijnt in deze optiek dus wezenlijk als een gebeuren. Binnen het rechtsdenken zelf is in het begin van deze eeuw op verschillende plaatsen en met verschillende accentueringen een gelijkaardige kijk op het recht tot stand gekomen. De aandacht van de rechtstheoretici verschoof van de dogmatiek in het recht naar het functioneren van het recht (Schuyt, 1971 : 24-26). Het Scandinavisch 'legal realism' distantieerde zich van de rechtspositivistische bekommernissen om een perfect sluitend, intern consistent rechtssysteem te ontwikkelen en vroeg aandacht voor de relatie van het rechtssysteem met de wereld waarin dit systeem moest opereren. In Duitsland groeide de theorie van 'het levende recht'. In Amerika noemde Pound zijn rechtstheorie 'sociologisch' omdat ook hij het recht ging beschouwen als een actief element in de samenleving, een element waarvan niet zozeer de toestand, maar de beweging de aandacht verdiende. Recht is strategie voor Pound, creatief ingrijpen van de wetgever en de rechter in het maatschappelijk leven, een keten van ageren en reageren.

Schuyt merkt op dat het belang van deze diverse rechtsfilosofische ontwikkelingen vooral hierin is gelegen dat de introductie van deze ongewone perceptie van

het recht in de rechtswetenschap als het ware de weg heeft gebaad voor een sociologische interpretatie van het recht, d.w.z. een interpretatie van het recht in termen die niet van het recht zelf afkomstig zijn maar die eigen zijn, gericht op de opening van een eigen perspectief. Eén van de mogelijkheden om dit perspectief te openen - zo hebben we hier willen aantonen -, bestaat erin het recht te zien als een *handelwijze* waardoor het gemeenschapsleven gestructureerd wordt, een manier van doen waarvan minstens een kiem is terug te vinden in elke interactie categorie. Aldus strekt het recht zich uit over alle sociale instellingen, niet omdat de wetgever zich hoe langer hoe méér met alle levenssferen gaat bemoeien (en er derhalve de juridische interactie als verplichte omgangswijze gaat inbouwen), maar omdat het *juridisch handelen* als *spontaan* gebeuren in mindere of in meerdere mate deel uitmaakt van ieder institutioneel complex. De mate waarin dit interactieaspect geïnstitutionaliseerd is, bepaalt in welke mate het maatschappelijk leven juridisch is. Deze institutionalisering vertoont een steeds wisselend beeld, het is een relatief en continu gebeuren: quasi iedere norm is steeds voor min of méér mensen min of méér juridisch. In die zin 'leeft' het recht inderdaad; recht geschiedt, dit wil zeggen het voltrekt zich in de tijd, het maakt geschiedenis. Het vastleggen van het recht in teksten, bijvoorbeeld wetteksten, is een fase van dit leven waar zeer vele juridische normen niet aan toe komen. De verwettelijking van een sociale norm is immers de laatste etappe van de institutionalisering van zijn juridisch karakter. De institutionalisering van de juridische norm is de maatschappelijke ontwikkeling waarbij de beslechting van een geschil betreffende de norm in toenemende mate wordt toegewezen aan een onpartijdige instantie en waarbij het optreden van deze instantie in toenemende mate geschiedt volgens vaste procedures. Het onttrekken van de rechtsspraak aan de willekeur van de rechtsprekende instantie door procedurele voorzieningen is de realisatie van het legaliteitsbeginsel: "government not by men, but by law" (Schuyt, 1971: 47). Dit beginsel wordt maximaal gerealiseerd waar de juridische norm wet in materiële zin is geworden, d.w.z. waar hij door de politiek georganiseerde samenleving als materiële rechtsregel werd afgekondigd en bekendgemaakt. De beheersing van het recht door rechtsbeginselen zoals dit 'rule of law'-beginsel of het hoger geciteerde 'due process'-beginsel impliceert echter ook dat het recht méér is dan de som van alle juridische normen der diverse sociale instellingen. Naarmate immers het juridisch karakter van deze normen méér geïnstitutionaliseerd wordt, komen deze normen ook méér binnen de actieradius van een aantal waarden die niet belichaamd worden door het instituut dat de sociale relatie(s) beheerst waarin de betreffende normen opereren, doch die eigen zijn aan het recht zelf. M.a.w. rond het juridisch handelen, in welke institutionele sfeer het ook moge vóórkomen, gaat zich een apart

institutioneel complex ontwikkelen, dat ook door een eigen organisatorisch kader - het 'rechtsapparaat' - belichaamd wordt.

De verhouding van het recht tot de diverse sociale instellingen kan dus als volgt worden samengevat : alle sociale normen zijn *potentieel* juridische normen; zeer veel - allicht de meeste - sociale normen zijn *feitelijk* juridische normen; en naarmate deze laatste juridischer worden, d.w.z. naarmate ze méér aanleiding geven tot rechtshandelen, komen voor de ontwikkeling en de organisatie van dit handelen steeds vaster omlijnde sociale posities tot stand, op de eerste plaats : de vele gedaanten die de beroepsrol van 'jurist' aanneemt, maar in het kielzog daarvan ook : de vele posities die logistiek met de rechtsbedeling verbonden zijn.

VOETNOTEN

- (1) De instelling van de eerste leerstoelen rechtssociologie aan de Vlaamse en Nederlandse universiteiten dateert van het begin van de jaren 70.
- (2) Taxonomisch noemt Griffiths de rechtsconcepten die het recht zien "als een deelverzameling van een meer algemeen en fundamenteel verschijnsel, een *species* van een meer omvattende *genus* (...). Binnen zo'n meer omvattende categorie is recht identificeerbaar aan de hand van een *onderscheidend kenmerk*". Doorgaans wordt dit kenmerk dan gezien in de specialistische aard van het *niveau* van de sociale controle die middels het recht wordt uitgeoefend : recht is de controle die van dit of dat gezag, van deze of gene instelling, van deze of gene overheid uitgaat. Terecht merkt Griffiths op dat het probleem met al deze taxonomische definities is, dat géén van ze het recht echt onderscheidt van andere types van sociale controle. Zie Griffiths e.a., 1992 : 40-41.
- (3) Zie bijvoorbeeld voor de vrij gedifferentieerde huishoudenssituatie van de ouderen in Nederland : Van Solinge, Esveldt, 1992 : 67-91.
- (4) In de Europese Gemeenschap is de nataliteit zó ver teruggelopen, dat het vervangingsniveau van 2,1 kind per vrouw al sedert enkele jaren niet meer bereikt wordt. Anderzijds is de levensverwachting overal in de Gemeenschap gestegen. Het gecombineerd effect van beide factoren is een snelle bevolkingsveroudering, die zich daarenboven in de komende decennia nog in versneld tempo zal doorzetten : het aandeel van de zestigplussers in de totale bevolking zal waarschijnlijk stijgen van 19,6% in 1990 naar 28,5% in 2025 (een stijging van 48,9%); dit van de 75-plussers van 6,3% naar 9,5% (een stijging van 52,4%) : 1 op 10 inwoners van de Gemeenschap zal dan 75 jaar of ouder zijn. Zie Dooghe, 1992 : 3 - 17.

- (5) De 'vergrijzing binnen de vergrijzing' noopt namelijk tot een drastische toename van het aantal *verzorgingsbedden* (zie Vanden Boer, 1992 : 20).
- (6) Dooghe signaleerde in 1968 dat eind 1965 de Belgische bejaardentehuizen een gezamenlijke capaciteit hadden van 50.883 bedden, wat een gemiddelde gaf van 45 bedden per 1000 bejaarden. In gemeenten van - 2000 inwoners bedroeg dit gemiddelde slechts 19,2 bedden per 1000 bejaarden terwijl het in gemeenten met een bevolking van 5.000-20.000 inwoners opliep tot 60,6 bedden per 1000 bejaarden. Zie Dhooghe, 1968 : 7.
- (7) Wet van 26 juni 1990 betreffende de bescherming van de persoon van de geesteszieke, *Belgisch Staatsblad*, 27 juli 1990.

BIBLIOGRAFIE

- Austin, J. (1863(1885)) *Lectures on jurisprudence, or The Philosophy of Positive Law*. London : Murray.
- Batiffol, H. (1966) *La philosophie du droit*. Paris : Presses Universitaires de France.
- Braeckmans, H. (1986) 'Paralegale normen en lex mercatoria', *Tijdschrift voor Privaatrecht*, 23 (1-2) : 1-70.
- Carbonnier, J. (1977) 'Les phénomènes d'inter-normativité', pp. 42-52 in *European Yearbook in the Sociology of Law*.
- Dabin, J. (1929) *La philosophie de l'ordre juridique positif*. Paris : S.n.
- Del Vecchio, G. (1950(1953)) *Philosophie du droit*. Paris : Dalloz.
- Dooghe, G. (1963) *Sociologische studie naar de levensomstandigheden van de mannelijke bejaarden*. Leuven : Instituut voor Economisch, Sociaal en Politiek Onderzoek.
- Dooghe, G. (1968) *De bejaarden in België. II. Huisvesting*. Brussel : Centrum voor Bevolkings- en Gezinsstudiën.
- Dooghe, G. (1992) 'De bevolkingsveroudering binnen de Europese Gemeenschap', *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 83 (1) : 3-17.
- Dooghe, G., L. Vanden Boer (1986) 'Alternatieve woonvormen voor bejaarden', *Bevolking en Gezin*, (1) : 57-77.
- Durkheim, E. (1893) *De la division du travail social : étude sur l'organisation des sociétés supérieures*. Paris : Alcan.
- Giddens, A. (1989(1990)) *Sociology*. Cambridge (U.K.) : Polity Press.

-
- Goode, W.J. (1970) *World Revolution and Family Patterns*. New York : The Free Press.
- Griffiths, J. e.a. (1992) *Een kennismaking met de rechtssociologie en rechtsantropologie*. Nijmegen : Ars Aequi Libri.
- Hart, H.L.A. (1961(1975)) *The Concept of Law*. Oxford : Clarendon Press.
- Hoebel, E.A. (1954) *The Law of Primitive Man*. Cambridge (Mass.) : Harvard University Press.
- Katholieke Universiteit Leuven (1992) *Programmaboek 1992-1993*. Leuven : Katholieke Universiteit Leuven.
- Onclin, W. (s.d.) *Encyclopedie van het Recht*. Leuven : gestencilde cursustekst.
- Petraschek, K. (1932) *System der Rechtsphilosophie*. Freiburg : Herder.
- Pound, R. (1942(1968)) *Social control through Law*. S.I. : Archon Books.
- Schuyt, C.J.M. (1972) *Rechtssociologie. Een terreinverkenning*. Rotterdam : Universitaire Pers.
- Simpson, S.P., R. Field (1946) 'Law and the Social Sciences', *Virginia Law Review*, 32 (4) : 855-867.
- Vanden Boer, L. (1992) 'Zorg voor ouderen in Vlaanderen : nu en straks, *Bevolking en Gezin* (2) : 93-122.
- Van Solinge, H., I. Esveldt (1992) 'Huishoudenssituaties van ouderen in Nederland : implicatie voor de vraag naar zorgvoorzieningen', *Bevolking en Gezin* (2) : 67-91.
- Van Loon, G.F., E.V.M. Verduyze (1962) 'De sociale functie van het recht', *Mens en Maatschappij*, 37 (1) : 1-10.
- Wells, A. (1970) *Social Institutions*. London : Heinemann.

